

*Кириленко Н. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури,
заступник декана іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка*

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ ГОРЮНІВ ЯК СКЛАДОВА СВЯТКОВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛІССЯ

Анотація. У пропонованій статті розглядається родинно-побутова творчість малого субетносу Сумщини – горюнів, з'ясовуються характерні риси їхньої культури, побуту, традицій, пісенності, доводиться, що обрядовість горюнів є досить яскравою та своєрідною складовою святково-обрядової культури Полісся.

Ключові слова: обряд, традиція, етнос, горюни, творчість, пісня.

Постановка проблеми. Система родинно-обрядових дій у пісенно-музичному супроводі, які виконуються з нагоди основних етапів життя людини, є однією з найдавніших в народній творчості й у наші дні становить частину народних традицій. У минулому ж вони сприймалися не лише як традиція, бо кожному їх елементові надавалось важливого утилітарного чи магічно-ритуального значення. Горюни є автохтонним населенням Сумського Полісся ще за часів Київської Русі. І сьогодні цей малий субетнос зберіг унікальні традиції та обряди, які потребують дослідження, доки цей малочислений народ не зник із карти Сумщини.

Мета статті полягає у визначенні своєрідності родинно-побутової обрядовості етнографічної групи горюнів у Сумській області.

Аналіз актуальних досліджень. Питанням субетносу у різні роки займалися такі вчені, як І. Карашенко, В. Мавродін, Л. Чижикова, І. Рябінін, М. Халанський, В. Татішцева, І. Черняков, Б. Рибаків, В. Горелов, С. Кодзасов, А. Луговський, П. Пономаренко, Ф. Климчук, С. Толстая, Н. Татарінов, Р. Мусіна, та цілісної роботи, присвяченої родинно-побутовій обрядовості горюнів, немає.

Виклад основного матеріалу. Родинна обрядовість та фольклор горюнів є досить унікальними. Вони охоплюють усі періоди життя людини: від народження – до смерті.

Весілля є справжньою народною драмою й має обов'язкові ритуали та словесні формули. Складається воно з передвесільних, весільних та післявесільних етапів. Цікавим є весільний обряд жителів села Линове Путивльського району. Передвесільні обряди, як на всій Сумщині, починаються сватанням і віддзеркалюють давні ритуали, архетипні образи, триразові повтори, що наближає їх до замовлянь.

Наприклад, після сватання обов'язково запитують: «Ну как, засватали? – Засватали! – отвечали. – А хлеб перемянили? – Перемянили!» [3, с. 93] Тут згадується обряд обміну хлібом як знак згоди на одруження.

Після цього співають: «А у нашего свата / Хлеба-солимного, / Гарелки даволе, / Падносить – галосить...» [3, с. 93] Говориться про щедрість і добрі наміри господаря. Коли повертаються з-під вінця, кричать: «Баяре, баяре! А где вы бывали? А што вы выдали? – Выдали да повядали / Серу уташку на озире» (відгомін зооморфної символіки).

Коли ділять весільний коровай (М. Сумцов вважає, що коровай заміняв жертвну тварину, а О. Фрейденберг доводить, що традиція їсти «розламаного тотема» зближує всіх на весіллі, робить їх родичами, бо з шматком тотемної жертви на всіх сходиться частка тотемного духу), то господарю не слід відволікатись – може без горшків та мисок лишитись: «Как принёс каравай на стол, тут двери закутают. Берут бабы горшки и в двери лупят: «Дружно каравай режить, / За собою сямерых дятёй держить...» [3, с. 94].

Викликають інтерес зразки фольклору, котрий зберегли та донесли до нас старожили села Нова Слобода. Через три дні (символічна цифра у фольклорі) після сватання починають вечірку – «вечяринку». Наречений іде в будинок до нареченої. Приходить рідня, друзи. Дівчина частує рідних свого хлопця, уперше називає його батьків «батюшкой і матушкой». Цього вечора наречена обдаровує свекруху та свекра, а подружки уславляють її працьовитість і здібність: «А казали у Прасковьюшки / Льны не врадили, / А у нее ж падавачки / Тонкие льняныя» [1]. Із піснею дівчата підходять до нареченого: «Паднаси дружку полна, / Штобы жита была ровна. / Наша Прасковьюшка мала, / Штоб стоючи жала, / Спинки не ламала» [1]. Видно, що наречена дуже молода.

Далі молодь відокремлюється й продовжує вечірку в сусідній хаті. Там хлопці та дівчата співають, танцюють, а наречений усіх пригощає вечерею. Дружки співають: «Ой в вечяри на дявишнике / Там Прасковьюшка сон видела / Анна никаму пра сон ни сказывала, / Тольки спаяснила сваму батюшки: / – Гасударь ты мой, батюшка, / Да рассуди ты мне зтай сон: / Будта перд нашими варотами / Да взашел да светел месяц, / Да с яснаю и зорюшкаю, / Да с дробными звёздушками. / – Дитятко ты маё, Прасковьюшка, / Рассужу табе зтай сон: / Светел месяц – то Иванушка, / Ясная зорюшка – то ранняя сваха, / Дробны звёздушки – то бая ре яго» [1]. У пісні простежуються астральні символи дохристиянської епохи та елементи обрядовості часів Київської Русі.

Батько нареченої продовжує: «Шла Прасковьюшка Сергеевна / У терим начивать, / А за нею Иванушка / У ступу ступайть, / За ручку хватайть: / Пастой, пастой, красная, / Скажу я табе вести / Пра тваю галовушку. / Купую чепчик, залатой венчик / На тваю галовушку, / На тваю русую касу» [1]. Згадується давній обряд одгання чепчика після весілля на голову дівчині як знак того, що вона стала заміжною.

Наречена співає у відповідь, пританцьовуючи: «С девками гулять пайду. / Девки гуляють, косами мають, / А мяне не примають. / Я завернуся, слізками абальюся / Да назад пайду» [1]. Тут простежується мотив сумного прощання з дівочтвом.

Наступного ранку наречений приходиться до нареченої «пахмеляють» її батька, матір, братів. Визначається день весілля. У встановлений час печуть коровай та шишки.

Весільний обряд жителів села Рудневе також є досить яскравим та своєрідним. Усе починається з дівчачого вечора. Збираються подружки нареченої готувати коровай. Елементи цього обряду тісно пов'язані з магією, культом сонця, води, вогню, домашнього вогнища, зерна, дерев та рослин, яйця. У цей же вечір іде підготовка дівчини до вінця. Коли розчісують нареченій косу, співають: «А падруженька усю неделюшку весела була. / Ой, да веселёханька гуляла-гуляла. / Ой, а ў субботу русу косушку часала-часала, / А ў воскресення к вінцу йшла плакала. / Ой, розжалься, батюшка мой, на мене, / Аддаеш ты младёханьку ат себе» [1]. Бачимо обряд розплітання коси перед весіллям. Наречена промовляє у відповідь: «Косушка мая русая, / Нигод я тибє ко'хала, / За адин вечирок прогала. / Ой вила ви ночи к целый динёчик, / А насила ж адин вечирочик [1]. Тут простежуємо мотив розставання з рідною домівкою. Вінок же символізує дівочість, цнотливість.

Далі продовжує хрещена мати нареченої, котра в цей день вважається найріднішою людиною для дівчини: «Мая ж ты дочечка, мая ж ты милая, / Мати галовачку мыла, косу кохала. / В чужі руки атдаеш, в чужу радину. / Низка кланяйся чужой матушке, / Будь вумница, будь разумница, / Называй маминькай, зави папінкай / И нашего роду ни цурайся!» [1] Бачимо, із якою пошаною ставилися до батьків, родини, звеличували їх. Тут також відбито давнє уявлення наших предків про світ «своїх» і «чужих». Наречена переходила у світ «чужих», до родичів свого чоловіка.

Наступного дня, у неділю, наречений із друзками приїжджають за нареченою. Це дійство називається «викуп». Брат або сестра та подружки нареченої починають «таргаватца» за наречену. Вони пропонують друзкам нареченого заплатити золотом, сріблом та вином. Якщо друзки відмовляються платити або платять мало, дівчата співають: «Приехали немцы – голые каленцы, / Просють палатенцы таланять каленцы. / Дружок, браточек, не скупися / За нивесту щедро рас платися» [1]. Тут простежується мотив зустрічі гостей-«чужинців», яких інколи навіть зв'язували до в'язання обставин.

Торг продовжується, а коли брат та подружки відступають, віддаючи наречену, то їм у відповідь співають: «Браточек-дружок, / Что ж ты продал сестрицу за пячачёк? / Да ни так за пячачёк продал, / Как даром атдал!» [1]. (Деякі слов'янські племена продавали наречену іншому роду за викуп). Після викупу майбутнє подружжя урочисто вирушає під вінець [1].

Саме ж весілля проходить за певним драматичним сценарієм. Усіх присутніх обов'язково обдаровують випеченими шишками. Також випікають печиво у формі птахів, зайчиків, коників, лівників, якими пригощають дітей (зооморфна символіка). Традиційно випікають гільце – гілку яблуні чи вишні, обвиту тістом та запечену в печі. Гільце – це архетип родинної обрядовості, символ світового дерева, дівування. Його прикрашають стрічками, квітами та ставляють на ве-

сільному столі. Після закінчення святкування друзки відламують собі по шматочку гільця й несуть додому, щоб у їхній родині теж найближчим часом було весілля.

Весільні пісні горюнів виконує Ликера Кошелева та ансамбль «Народне свято», що виріс із експедицій у села горюнів. Популярною є весільна пісня «Горошок». Сьогодні Ликера Кошелева – остання співачка горюньської традиції багатоголосся (X традиційний фестиваль мистецтв «Від фольклору до авангарду. Путивльський шлях. Putivl's Drive» пройде в Москві 12 лютого – 22 березня 2015 року й буде присвячений 90-річчю Ликери Кошелевої).

Народження дитини – найвизначніша подія в житті кожної родини, яку чекають і до якої завчасно готуються. Обряди передпологового періоду становлять цілу систему заборон, що ґрунтувалися на основі давніх уявлень, збережених у численних забобонах, пов'язаних із магією. У горюнів існує багато вірувань та обрядів, пов'язаних із вагітністю та народженням дитини. Для вагітної жінки існують певні заборони, яких суворо дотримуються, бо вірять, що порушення будь-яких норм негативно вплине на майбутню долю дитини. Так, зокрема, якщо майбутня мати щось украде – на тілі дитини родимою плямою проступить образ украденого предмета; говоритиме неправду – дитя може народитися зайкою. Вагітній жінці не можна підстригати волосся, бо «обріже» щасливу долю дитині. «Гаварять, бременная не переходить через вярёвки, через аглобли. Ну эта так даказывають. Я прыгала и через вярёвки, и через аглобли прыгала. Было такое. Радила я хлопца меньшого и пулавинаю была замотаная шея, чуть ли ни задохся» [1, с. 39]. Ці заборони характерні для всієї Сумщини й збереглися до нашого часу.

Святкування першого року життя дитини горюни називають стрижками (давній обряд перших пострижин дитини як жертви зрізаного волосся Роду й Рожаницям мав зв'язок із потойбічним світом, бо зрізане волосся посилалося предкам з водою чи вогнем). Тут також існує багато обрядів та заборон. У цей день стрижуть малюка – спочатку на тім'ячку вистригають хрест, а потім уже зістригають волосся зовсім. Раніше хлопчика при цьому садовили на вкриту рушником сокиру, «щоб майстровим був», а дівчинку на гребінь, «щоб була гарною господинею» [1].

«Да годуня стригли, а уже как год, дык там – да хто сабирають бяседу. А как не збяреш, дык сам ткнеш хрестом на лабу. Хрестикам. Если збирають именины – год, дак хрёсний сам эта режить на макушки. А если не збирають, я ему сама резанула. Завецца падстрижками. Пьють, ядятъ» [1, с. 40]. У обрядах, пов'язаних із народженням дитини, і сьогодні простежуємо давні елементи язичництва: культу води, вогню, хліба, дерев, рослин, ритуальні предмети, зв'язок із магічними замовляннями.

Збережений до наших днів обряд поховання померлих горюнів удома (село Линове). На багатьох подвір'ях, у садках, навіть на городах, можна побачити могильні хрести – старі, струхлі дерев'яні або зроблені з металевих труб та пофарбовані в синій колір.

Із фольклорних джерел відомо про поховання під деревами, котрі існували в Україні, але, як правило, мова йшла про захоронення нехрещених дітей. У селі Линове ховали не тільки немовлят, а нерідко й дорослих, і літніх людей, іноді за їх заповітом. Старожили села згадують: «Сколько я помню, похороны деда, бабушек, прабабушек – хоронили

на кладбище. А на огородах теж хоронять. Почему? Трудно объяснить, он хозяин хаты, хозяин всего, и он должен быть здесь. Да, языческий взгляд. Как хозяина хоронят – этого участка, этого двора. В устройстве могилы тоже есть отличие. Обычно как? Вырывают яму четырехугольную и ложат покойника в гробу. А у нас почему-то делают обязательно сбоку «подбой», отрывают яму, скажем, на метр пятьдесят, а потом сбоку вырывают каморочку, пещеру, туда ставят гроб, яма остается пустой, а гроб сбоку от ямы» [III].

Місцеві священики не відмовлялися брати участь у погребінні в садку на прохання родичів померлого. У Линово-му, котре розкинулось на декількох яскравих живописних пагорбах, є центральне, найстаріше кладовище, але є також і «нові» цвинтарі, де ховають померлих «свого конца села» [2, с. 10].

У розповідях про поховання та поминальні обряди є чимало цікавих деталей. Так, наприклад, про поховання в садках згадувала жителька села Линово: «Калися у нас харанили па садах. Вот у мене батька на тэй старане, ну мамка на могилах, а тута матирины дети. На гароде пахарониты. Ни насили на кладбишше. Тама чи садок, чи яблунька стаит, чи грушка, вугалокво, и ённика паицца, ни пашицца, там то магилки уже. Могилка абнакавенная ж. И хрестики становили, ну уже папапрели и пападали, ниhto их ни становить уже. Абнакавенна харонють. И многа па садах.

Батька калися у нас умёр, такая была куришша [вьюга], што госпади, и тыи, сугробы у равни с сараями были. А в яго батька хрёсний тута захаронитый, на чужом гароди харанили. Маго батьки батька хрёснийи сказав: умру я (лижав бальной) павза Ивановых вы мене захараните, Иван був, Иван звать яго. И штоб мне захаранили тута. И тут захаранили. Два дня магилку тока били, такая мирзлата была. На могилах там ба можна на старую могилку куды б жаналятев, дакмакша было, а тут уже ж целина, ано ж мёрзлая усё. Есть мамкиных трое де так пахаронена. Малинькие, гадов па сем, па шесть. О такии. А маму вже на могилки отвязли. А эта уже батька умёр у нас у сорок втаром гаду, а эта дети уже послы вайны памёрли» [2, с. 11].

Про поминки, котрі відбували наступного дня, говорили, що це померлого «у рай уводють» [2, с. 11]. На дев'ятий день після смерті до могили не можна йти, але обов'язково потрібно відспівувати панахиду в церкві та вдома. Такі поминки називають погребінням.

Поминки на сороковий день («шесть недель») мають також свою особливу специфіку. Спочатку родичі померлого йдуть до церкви «панахиду атслуживать», несуть із собою «ляпёшки», котрі самі випікають, рідше купують. Після цього обов'язково йдуть на кладовище. На розстелений на могилі рушник ставлять запалену свічку, ікону та тарілку з «ляпёшками». «А тада всё связывают, и берут за той рушничок... И свечку забирают тую, усё забирают, и йконку» [2, с. 12]. Усі йдуть додому, обідають, роздають «ляпёшки». Після цього беруть із одного та з іншого боку рушник, читають молитви. Плачуть-причитають та піднімають і опускають рушник, на якому знаходиться «драбинка», випечена з тіста: «этайон уже пашов у рай па этай леснице. Уже всё пашов у рай, кажут пашов з двару. Всё в раю вже йон. Пашов, уже больш яго ня будить ис нами» [2, 12]. Після цього цю «драбинку» ділять на всіх присутніх та з'їдають.

Померлих родичів обов'язково поминають кожного року – у перший понеділок після Великодня, коли приходять на кладовище, «христосаються» з покійними та катають на їх могилах яйце, котре забирають додому. На кладовищі обов'язково залишають інші яйця. Також принесене з кладовища яйце катають на могилах тих родичів, котрі поховані в садку або на городі, поряд із будинком, після чого яйце потрібно з'їсти або згодувати свійській птиці.

Отже, похоронна обрядовість горюнів – ціла система своєрідних поховально-обрядових дій, у якій відбулися язичницькі вірування, культу вогню, води, дерев, рослин, ушанування предків.

Висновки. Таким чином, доходимо висновків, що рідина обрядовість горюнів пов'язана з магією та міфологією, є досить яскравою та своєрідною складовою святково-обрядової культури Полісся, котра потребує подальшого детального дослідження та аналізування. На майбутнє плануємо дослідити календарну обрядовість цього унікального субетносу.

Література:

1. Мусіна Р. До питання походження субетносу путивльських горюнів / Р. Мусіна // Матеріали сумської наукової конференції: збірник наукових праць. – Випуск 7. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – 256 с.
2. Невская Е. Загадочные горюны, не похожий ни на кого народ живёт в окрестностях Сафрониевского монастыря / Е. Невская // Ваш шанс. – 2005. – 30.03. – С. 23.
3. Луговской А. Софрониевский монастырь / А. Луговский, В. Вечерский, С. Турик, Н. Рыбкин. – К. : Оптима, 2001. – 192 с.
4. Луговской А. Новая Слобода / А. Луговской, И. Гильбо, А. Лепёшкин, С. Турик. – К. : Оптима, 2008. – 128 с.

Информатори:

1. Агеева Н. Й., 1923 року народження, жителька с. Рудневе, пенсіонерка.
2. Трубаньова Г. І., 1951 року народження, жителька села Рудневе, керівник фольклорного ансамблю «Берюшок».
3. Черняков І. Т., 1938 року народження, уродженець села Нова Слобода, учений, археолог, доктор історичних наук.

Кириленко Н. И. Семейная обрядность горюнов как составляющая празднично-обрядовой культуры Путивльщины

Аннотация. В предлагаемой статье рассматривается семейно-бытовое творчество малого этноса Сумщины – горюнов, выясняются характерные черты их культуры, быта, традиций, песней, доказывается, что обрядность горюнов есть достаточно яркой и своеобразной составляющей празднично-обрядовой культуры Путивльщины.

Ключевые слова: обряд, традиция, этнос, горюны, творчество, песня.

Kirilenko N. Family rites gorjunov as part of festive and ritual culture Putivlschiny

Summary. This article examines family and everyday creativity of small ethnos in Sumy region known as gorjunny; the characteristics of their culture, way of life, traditions, songs are clarified. It is proved that the gorjunny's ritualism is bright and distinctive element of Putyvl region festive rituals.

Key words: ritual, tradition, ethnicity, goryuny, creativity, song.